

КУЛТУРНО-ВЪЗПИТАТЕЛНОТО ЗНАЧЕНИЕ НА ПРАВОРАЗДАВАНЕТО

(встъпителна лекция)*

от

Живко Сталев**

частен хоноруван доцент

Когато поставям на разглеждане проблема за културно-възпитателното значение на правораздаването, аз предпоставям възможността за културно-възпитателно въздействие на правото¹. Ето защо, самото поставяне на този проблем ще звучи странно за тези, които са свикнали да смятат, че правните норми не могат да се възмогат до висшите сфери на човешките етични прояви и че човешкото възпитание има своя майстор единствено в лицето на нравствеността и религията. Правото, според това разбиране, изглежда осъдено да се движи в ежедневието на материалните нужди и да не вижда над себе си по-висок идеал от защитата на интереса. Тези разбирания, които важат изобщо за правото, проявяват особена сила, когато се касае да се характеризира процеса и процесното право. Самата дума процес и особено граждански процес, предизвиква в много съзнания, по силата на някаква непобедима асоциация, неприятната представа за една бездушна верига от формални действия, срокове и заседания, която се развива сред канцеларския прах на многогодишни архиви и бележи своя път с безброй заявления, протоколи, съобщения и призовки².

Изтъкнатите разбирания, обаче, почиват върху едно дълбоко заблуждение относно същността на правото и неговите културни задачи. Без да мога тук да се вслушам в подробни обяснения на застъпването от мене принципно становище, ще се задоволя да отбележа, че моите разбирания се вдъхновяват от теорията на проф. Петражицки за същността на правото³. А основният тезис на тази теория гласи: правото е едно явление на човешката психика. То е особено етично преживяване, което се различава от нравствените преживявания по това, че задължението се чувства отдадено

* Публикувана в Годишника на Софийския университет, Юридически факултет. т. XXXII (1941-1942). С., Унив. печ., 1942, с. 1-26. Препечатва се с любезното разрешение на доц. д.ю.н. Стоян Сталев. Правописът е осъвременен.

** Авторът не се нуждае от представяне. Все пак за кратки биографични бележки вж. **Мръчков, В.** Бележит юрист в два века. – В: Сборник в памет на проф. д-р Живко Сталев. С., Сиела, 2009, с. 9-18. За (непълна) библиография на трудовете на проф. Сталев вж. Юбилеен сборник в чест на проф. Живко Сталев. С., Сиби, 2005, с. 17-41.

¹ Следващото проучване не е правно-догматично. То не цели да изясни нормативните последици на правораздаването с оглед на определено действащо право, а да обясни причинното въздействие на правораздаването при оформяне образа на днешния културен гражданин. Извън разглежданото тук културно-възпитателно въздействие, но все в плоскостта на причинното въздействие, правораздаването поражда и други последици. Не е без значение напр. икономическото значение на правораздаването. Правосъдието, чрез увеличаване сигурността на правния ред, засилва развитието на националния кредит, увеличава богатствата и допринася за имущественото здравяване. Ср. **Réné Morel**. *Traité élémentaire de procédure civile*, Paris, 1932, с. 8. Относно някои вредни стопански последици на правораздаването, специално, предизвикването на непроизводителни разходи във форма на съдебни мита и разноски, както и имобилизиране на ценностите, предмет на процеса, ср. **W. Kisch**. *Die soziale Bedeutung des Zivilprozesses*. – *Judicium*, Jahrgang I, Heft, i, с. 9–13.

² Вж. **Morel**. Цит. съч., с. 11: „За някои цялата процедура се включва между един формуляр и един календарник... Предразсъдъците относно науката за гражданския процес имат своя произход във факта, че във Франция са свикнали да считат процедурата, като отнасяща се единствено до формалности“.

³ **Петражицкий**. Введение въ изучение права и нравственности. С. Петербург, 1905, и Теория права и государства въ связи съ теорией нравственности. С. Петербург, т. I, 1909 и т. II, 1910.

на едно определено лице като нещо, което му се полага. Затова Петражицки нарича нравственото преживяване императивно, а правното – императивно-атрибутивно. Законът, обичаят, съдебната практика не са правото, а, са само нормативни факти, т. е. факти, чието социално предназначение е да предизвика у гражданите определени правни убеждения. Правните норми – това са абстрактните правни убеждения на членовете на социалната общност. Субективните права – това са конкретните правни убеждения, почиващи върху конкретни юридически факти. Тъкмо поради описаната психична съгласност, правото предопределя човешкото поведение и лежи в основата на системата от взаимно зависими постъпки, към която се свежда социалната действителност. Тъкмо затова, обаче, то представлява, от друга страна, огромен психичен фактор за оформяне на обществения живот и за развитието на духовната култура⁴. В това отношение, то разполага с далеч по-големи възможности отколкото нравствеността. Въздействието на правните норми върху човешкото поведение е много по-силно от въздействието на нравствените норми не само поради ефикасността на установените от правото санкции, но и поради императивно-атрибутивния характер на правното преживяване, който поражда стремеж да се наложи зачитането на приписваното право и изпълнението на правното задължение и е несъвместим с съзерцателната пасивност при неизпълнение на нравственото задължение. Благодарение на това правните норми крият в себе си необозрими възможности за културно-възпитателно, социално-педагогическо въздействие. Както Петражицки сполучливо отбелязва, правото налага действието на едни емоционални склонности, а не допуща и по давя развитието на други. Така, то неизбежно развива и закрепява едни емоционални стремления, а отслабва и разрушава други. Самите постъпки, които правото предизвиква в необхватно множество, не остават без следа върху характера на лицата, които ги извършват. Повтарянето на известни постъпки развива съответните навици. А навиците от своя страна влияят върху развитието на характера, предизвикват вкореняването на известни белези, отслабване или изкореняване както и други. Именно в това въздействие върху човешката душа се крие възпитателното значение на правото при оформяне на народната психика в направление, което отговаря на естеството и съдържанието на действащите правни норми⁵.

Следващото изложение има за цел да проследи културно-възпитателното значение на един дълг от правото, а именно културно-възпитателното значение на правораздаването. С това ще бъде направен едновременно един принос към изучаването на гражданския процес, тъй като е ясно, че въпросът за културно-възпитателното значение на гражданския процес е само част от общия проблем за културно-възпитателното значение на целокупното правораздаване. Ще се опитам, при това, да илюстрирам моите изводи с примери от българската правна действителност.

Преди да пристъпя, обаче, към изследване на културно-възпитателното значение на правораздаването, искам да се спра върху тясната причинна връзка между право и правораздаване, която ще ни позволи да надникнем в психичната същност на правораздаването, на явленията съд и процеса, и да прозрем културно-възпитателните възможности на правораздаването и техните евентуални насоки.⁶

Както вече отбелязах, особеният характер на правното преживяване се състои в това, че правоимащият счита задължението на противната страна като свое право, като нещо, което му се полага. Ето защо правното преживяване поражда стремеж да се

⁴ **Петражицкiй**. Теорiя права и государства, т. II, с. 688.

⁵ **Петражицкiй**. Теорiя права и государства, т. II, с. 690, и Введение, с. VII.

⁶ Ср. относно следващото изложение по въпроса за тенденцията на правото към едностранно налагане, както и относно възникване на правораздаването **Петражицкiй**. Теорiя права и государства, т. I, с. 171-173 и особено с. 182-183.

добие на всяка цена изпълнение на задължението, което преживяващият правото приписва на противната страна. Този стремеж тласка лицето, което си приписва известно право, към самоволно налагане на своето правно мнение в случай на отказ да се изпълни задължението и да се удовлетвори приписваното право. Правната психика е конфликтна, а не мирна психика. Присъщият на правното преживяване стремеж към едностранно и насилствено осъществяване на собственото правно убеждение е чужда на нравственото преживяване. Нравственото преживяване е чисто императивно. То не приписва задълженията като права на някое друго лице и затова при неизпълнение на задължението не поражда импулс да се наложи насилствено неговото изпълнение. За разлика от правната психика, нравствената психика е миролюбива, а не конфликтна.

Този стремеж на правото към едностранно и насилствено осъществяване е познат под наименованията самопомощ, саморазправа, самосъд. Неговата опасност за мирното обществено развитие е очевидна, тъй като вследствие психичното естество на правото, много вероятно е да се яви противоречие в правните мнения на лицата, които си приписват права и задължения. Възможно е едно лице да се счита оправомощено спрямо друго лице, а това последното да отрича приписваното му задължение и даже да претендира свои права спрямо първото лице. И колкото по-силно е убеждението за своето право, респ. колкото по-упорито е отричането на това право от другата страна, толкова емоционално по-бурно е стълкновението между тези лица и толкова вероятна става саморазправата, свързана тъй често с кървави изстъпления и борби. В основата на по-големия брой от личните, обществени и международни стълкновения лежи обикновено не грубият интерес, а дълбокото противоречие в правните убеждения на спорещите страни. Това противоречие хвърля син срещу бащата, брат срещу брата при спор за некой нива или ливада, то предизвиква кървавите спречквания между съседни села за гори, мери или пасища, най-после то издига народите в страшни и фанатични войни, за да се направи опит да се разреши с извънправни средства, чрез саморазправа, неразрешимият другояче конфликт между убежденията за право и неправда на воюващите народи.

Така, самото право, в стремежа си да наложи насилствено своето зачитане, заплашва да разруши собствените си създания: обществения съюз и обществения мир. И ето, вследствие на този стремеж на правото към насилствено налагане, към самопомощ и самосъд, в обществения живот, като реакция, се явява една обратна тенденция насочена към уеднаквяване, отъждествяване и съгласуване правните убеждения на спорещите страни. По този начин, по пътя на безсъзнателно-гениалното обществено приспособяване са се породили съдът и процесът, като реакция срещу самосъда и като средство за изравняване противоречивите мнения на спорещите страни и заместването им с мнението на едно трето безпристрастно лице – съдията. Така правораздаването се ражда като средство за самозащита на самото право срещу принадлежащия му стремеж към самопомощ и самосъд.

Целта на правораздаването е уеднаквяване правните мнения на спорещите страни. Средството, чрез което се постига това уеднаквяване, е заместването на противоречивите правни мнения на спорещите страни с правното мнение на съда, т.е., със съдебното решение. Същността на правораздаването, като правно явление, се състои именно в заместването на противоречащите на официалното право или неотговарящи на фактическото положение правни виждания на едната или и на двете спорещи страни с правното мнение на съда⁷. В процеса съдът потвърждава, доколко

⁷ Изложеното в текста разбиране се застъпва не само от **Петражицкiй**. Теория права и государства, т. I, с. с. 183. До сходни резултати, но по пътя на по-друг и самостоятелен анализ, идва **Chiovenda**. Istituzioni di diritto processuale civile, Napoli, 1936, с. 9 : „Юрисдикцията е една заместваща дейност. В когнитивното производство се замества чрез волеизявлението на съда липсващото признание и сигурност относно

правните убеждения на страните се изграждат върху предвидените от действащото право факти, и на второ място, доколкото съдържанието на тези правни убеждения отговаря на предписаните от действащото право правни последици. Със съдебното решение съдът тържествено признава тези правни убеждения, които се изграждат върху фактите, предвидени в хипотезиса на действащите норми и които имат предписаното от действащото право съдържание. Напротив, съдебното решение отрича тези правни убеждения, които не са изградени върху предвидени от действащото право юридически факти и които имат съдържание, противоречащо на съдържанието на действащото право. Тъкмо тези отречени правни убеждения съдът цели да замести със своето правно мнение, т.е. със съдебното решение, като по такъв начин създаде еднаквост в правните убеждения на двете спорещи страни.⁸ Това психично явление – заместването на отреченото правно убеждение с правното убеждение на съда не трябва да се смесва с изработването на самото правно убеждение в съзнанието на съдията. Обикновено, същността на правораздаването се извежда не в описаното заместване на отреченото правно убеждение с правното мнение на съда, а в самото изработване на това правно мнение. И понеже при изработването на това мнение съдът има като мащаб за преценка действащото официално право, смята се, че правораздаването се състои в прилагане на обективното право върху констатираните в процеса факти. По този начин, вътрешната умствена технико-логическа дейност на съдията, чрез която той изработва своето правно мнение, се въздига като единствена същност на правораздаването, а се изпуска предвид нейното действително естество: заместването на досегашните правни мнения на страните с мнението на съда, т.е. вмъкване на мнението на съда в съзнанието на спорещите страни, чрез което се вмъква в тяхното съзнание и самото обективно право,

правното положение между спорещите страни.“ Ср. също така **Calamandrei**. *Limiti fra giurisdizione e amministrazione nella sentenza civile*. – *Rivista di diritto commercial*, 1917, с. 760 : „В когнитивния процес юрисдикционният орган замества със собствената си интелектуална дейност интелектуалната дейност на страните, целяща да установи действителното правно положение“.

⁸ Това е идеалът, към който трябва да се стреми правораздаването. Доколкото в конкретния случай съдът ще предизвика заместване на погрешното правно убеждение със своето съдебно решение, е друг въпрос. Но ако в редица случаи съдът и процесът не могат да постигнат посочената цел, това не значи, че правораздаването не цели да бъдат уеднаквени правните убеждения на спорещите страни. Това значи само, че в известни случаи съдът не е могъл да постигне иманентно присъщата на всяка съдебна дейност цел. Този неуспех, обаче, би трябвало да постави под съмнение не изтъкнатата тук цел на процеса, а удовлетворителността на неговата организация и качеството на съдията. Защото във въпроса е, че най-добър съд би бил именно този, който успее да постигне чрез своето решение действителното уеднаквяване на правните убеждения на спорещите страни, убеждавайки страната, която губи процеса, в неправилността на досегашното ѝ правно убеждение. Подобно решение ще има извънредно благоприятни обществени последици, доколкото ще предизвика по пътя на доброволното и съзнателно възприемане на съдийското мнение истински мир и споразумение между досега спорещите страни.

От друга страна, обаче, съдебното решение не може да бъде оставено в зависимост от доброволното подчинение на спорещите страни на издаденото от съда решение. Призоваването на съдията, за да разреши спора, има само тогава смисъл, когато двете страни са задължени да се подчинят на неговото решение. Ето защо съдебното решение обвързва спорещите страни и те са длъжни да се подчинят на неговото съдържание. Обвързващата сила на съдебното решение е неизбежна последица от социалното предназначение на съда и процеса. Ако издаденото съдебно решение не би било задължително за страните, между които е постановено, цялата съдебна дейност би била излишна. Задължителната сила на съдебното решение цели да се дадат средства на обществения съюз да сломи съпротивата на лицето, което продължава да не се съобразява с действащото право и след като е постановено съдебното решение. В повечето случаи, обаче, няма нужда да се прибегва до принудителната и обвързваща сила на съдебното решение, защото страните доброволно се подчиняват на неговото съдържание. Ето защо, обвързващата сила на съдебното решение не само, че не противоречи на изтъкнатата тук цел на процеса, но тъкмо обратното – допринася за по-успешното постигане на тази задача, като прибавя към импулса за подчинение на решението, поради убеждението за неговата правилност, допълнителният импулс – да се избегнат вредните санкционни последици при неизпълнение на съдебното решение.

върху което е изградено съдебното решение. В този смисъл съдията *осъществява* обективното право, прилагайки го към конкретните случаи на живота, макар че непосредствената задача на процеса е да предизвика съвпадащи по съдържание конкретни правни убеждения в съзнанието на спорещите страни, като по този начин ги мотивира към съвпадаща дейност и възстановява нарушеното обществено равновесие.

Под светлината на току-що изтъкнатата психическа същност на правораздаването става възможно да бъдат разбрани и правилно оценени редица процесуални институти. Така напр., като се има предвид, че целта на процеса е уеднаквяване правните убеждения на спорещите страни, се разбира защо процесът става излишен и се прекратява при спогодба между спорещите страни, както и защо законодателят препоръчва като първа задача на съдията да се опита да помири страните, като предложи спогодба. Това е така, защото всяка спогодба представлява уеднаквяване правните убеждения на спорещите страни чрез доброволно споразумение – чрез взаимни отстъпки. И понеже чрез спогодбата се постига целта на процеса, той става излишен и се прекратява. От друга страна, спогодбата е по-препоръчителна от съдебното решение, защото мотивационното въздействие на съдебната спогодба е много по-силно, отколкото мотивационното въздействие на съдебното решение. В първия случай, уеднаквяването на мненията на спорещите страни става по тяхната собствена воля, по пътя на доброволното споразумение, като израз на тяхното собствено убеждение, докато във втория случай се касае за авторитетно налагане на мнението на съда. Затова и за нашия народ важи поговорката: „Лошата спогодба е по-добра и от най-доброто решение“.

Изтъкнатата същност на правораздаването, обаче, ни позволява да разберем и необозримите културно-възпитателни възможности на правораздаването и техните евентуални насоки⁹.

⁹ Изтъкнатата причинна зависимост между право и правораздаване е благодатна основа за редица извънредно важна предвиждания и препоръки в областта на правосъдната политика. Ако правораздаването не е възникнало случайно и ако то не е плод на законодателно хрумване, а на неизменни психични и социални потребности, ясно е, че всяко посягане върху правораздаването ще остави неудовлетворена или лошо удовлетворена една от най-насъщните нужди на правния живот и ще се отрази извънредно зле върху самия правен ред. От друга страна, на мястото на премахнатото или мъчно достъпно държавно правораздаване по силата на изтъкнатите психични и социални потребности, ще изникнат негови сурогати, в формата на най-различни съсловни, помирителни или общински съдилища. Когато наред с държавното правораздаване и по-често за негова сметка се разкъфтява правораздаването на установени от гражданите помирителни съдилища, това е най-сигурният симптом, че държавната правораздавателна деятелност боледува и не е в състояние да удовлетвори по задоволителен начин нуждата на гражданите от правосъдие. Широкото развитие на помирителното правораздаване в Германия (ср. **Kisch**. цит. съч., с. 27), и Франция (**Morel**. цит. съч., с. 8) се обяснява с пороците на държавното правораздаване, специално с неговата бавност, комплицираност и големи съдебни разноски. От тази гледна точка ще трябва да бъде преценено и особено умноженото напоследък у нас създаване на специални съдилища по частноправни спорове. Извън по-широко известните случаи на трудовите помирителни съдилища, на занаятчийските помирителни съдилища, на помирителните съдилища при стоките и фондовите борси, нашето ново право познава редица други специални съдилища по частноправни спорове. Такива са: помирителния съд по спорове във връзка със сделки, сключени на житното тържище, създаден с чл. 44, алинея посл. на Закона за тържищата и изложбите; помирителната комисия по чл. 42 Наредбата-закон за тютюна, разглеждаща споровете във връзка с договора за продажба на тютюн; помирителния съд, съгласно чл. 19 от Закона за застрахователните предприятия и техните редовни агенти; картелната комисия съгласно чл. 39, ал. 2 от Закона за индустрията, която разрешава спорове за напусчане на картела; ликвидационната комисия съгласно чл. 1, 4 и 7 от Наредбата-закон за ликвидирани задълженията и вземанията на държавните каменовъглини мини за времето до автономията им; разните комисии за определяне на оценки и обезщетения по Закона за кадастър и комасация; по Закона за подобрене земеделското производство и опазване полските имоти; по Закона за овощарството; по Закона за ограничаване кражбите, грабежите и палежите, по Закона за водоснабдяване и канализация; помирителният съд съгласно чл. 22 от Наредбата-закон за насърчение на

I.

Понеже се явява като реакция на саморазправата и самосъда, правораздаването със самия факт на своето установяване поражда и своето първо културно-възпитателно въздействие. То започва да сподавя емоционалния стремеж към самопомощ и самосъд, като създава импулс да се потърси разрешението на правния спор чрез намесата на съда. Това въздействие на правораздаването, което е присъщо на най-примитивното правораздаване (домашния челяден съд и съда на общинските старей) става особено силно с организирането на държавното правосудие и неговото постоянно усъвършенстване. Така през дългите години на своето възпитателно действие правораздаването и особено държавното правораздаване е могло да заглуши и даже да унищожи първичния импулс към саморазправа и да възпита в гражданите мирния стремеж към съдебно разрешаване на техните правни спорове¹⁰. По този начин правораздаването е допринесло за смекчаване и облагородяване на народния характер и за общото издигане на човешката култура.

В това отношение не може да се премълчи голямото културно възпитателно значение на българското правораздаване след освобождението. През време на турското робство държавното правораздаване не се е ползувало с голямо доверие сред българския народ. Кадията не е бил търсен, за да разреши спора, защото не е задоволявал схващането на нашия народ за справедлив съд, схващане изразено тъй добре в народната поговорка „Съдът, когато съди по право, и Господ се радва“, „Съдът от Бога е оставен“.¹¹ Израз на своето отрицателно отношение към турското правосъдие българският народ е дал в редица правни поговорки: „Ако те е яд на българина, кълни го да се хване на давия“, „Ако не може с правда, опитай с брадва“¹² и т.н. От друга страна, съществуващите сред народа центрове на народно правораздаване – общинските и еснафски съдилища – невинаги са имали нужния авторитет за да наложат своето правораздаване. Те са били особено безсилни, когато се е касаело до спорове между общини или до спорове между лица, които не са влизали в една и съща еснафска организация. Тази липса на здрава съдебна власт е причината за доста широкото разпространение на саморазправата в навечерието на нашето освобождение, особено по спорове за гори, мери или селски имоти. Една от големите заслуги на нашето правораздаване е разрушаването на тези последни остатъци от самосъда и налагане на почти окончателното тържество на стремежа да се търси правна защита и разрешение на правния спор от държавния съд. С това родното правораздаване даде своя чувствителен принос за облагородяване на народния характер и за общото издигане

градинарството, който разрешава спорове между членовете на градинарските компании и дружества и т.н. Без да мога да се впускам тук в подробности относно това истинско бягство от редовния съд, което напоследък се наблюдава у нас, ще се огранича да забележа, че то не може да се обясни само с неспособността на редовното правораздаване да се справи със специалните нужди, на които тези специални съдилища искат да отговорят. Надявам се, че по-късно ще мога да се спра по-подробно върху специалните причини, които са предизвикали в нашето право това поразително умножаване на специалните съдилища по частноправни спорове, върху незадоволителния начин, по който те са уредени, както и върху големите опасности, които крие това бягство от редовния и специализиран съд за правното развитие на нашата страна.

¹⁰ Не може да се мисли, обаче, че стремежът да се разреши правният спор от съд е окончателно победил стремежа да се прибегне до самопомощ. Явления на самосъд и самопомощ ще съпътствуват почти винаги правния живот. Социалното предназначение на правораздаването е, обаче, да ограничи до възможния минимум тези зловредни прояви на стремежа на правото към едностранно и насилствено налагане.

¹¹ Вж. **Борис Светлинов**. Български юридически пословици. – Правна мисъл, год. IV. с. 295.

¹² **С. С. Бобчев**. История на старобългарското право. С., 1910, с. 410.

културата на страната.

II.

Установяването и организирането на сигурно и почтено правораздаване, обаче, поражда и други културно-възпитателни последици. Представата за наличността на съд, който може да наложи зачитането на нарушеното право, създава в съзнанието на пострадалия допълнителни импулси да се бори за налагане на своето право. Самопомощта е привлекателна, само когато има изгледи за налагане чрез сила становището на страната, която смята, че има известно право. Такъв ще е случаят, когато увреденото лице физически или социално е по-силно от противната страна. Напротив, стремежът да се наложи едностранно и насилствено зачитането на правото не може да възникне с нужната сила, когато увредената страна е по-слаба от увредителя. В такъв случай, при липса на организиран съд, който да вдъхва доверие на пострадалия, последният ще се види принуден с огорчение да се откаже от защитата на своето право. А този отказ е равносвален с отказ от самото право. Съзнанието за правна безпомощност се отразява извънредно зле върху психиката на пострадалия. Последователната невъзможност да се наложи зачитането на правото или създава робска психика, като убива съзнанието за собствено достойнство, или пък тласка към бунт и саморазправа.

Установяването на правораздаването има тази благотворна последица, че създава импулс и у социално най-слабия да наложи зачитането на нарушеното право, макар и не лично, а чрез намесата на съда. Този импулс променя из основи характера на човека. Борбата за правото, готовността да се противопоставиш с помощта на съда и срещу социално най-силния, защото и той е по-слаб от организираната държавна власт, превръща човека в самостоятелен гражданин, съзнаващ своето собствено достойнство, готов за борба срещу всяка лична и обществена неправда. Истинският гражданин се е създал и възпитал чрез правораздаването в борбата срещу неправдата.

От друга страна, установяването на правораздаването и неговото успешно функциониране указва решително въздействие върху изпълнението на правните задължения. Към съзнанието за дълга и неговата мотивационна сила се прибавя допълнителният импулс, предизвикан от представата, че при неизпълнение на задължението правоимащият не е безпомощен, а може да наложи чрез съда зачитането на своето право. Така, чрез правораздаването гражданите се възпитават в добросъвестност при изпълнение на правните задължения.

Изтъкнатото мотивационно и културно-възпитателно въздействие на правораздаването е от толкова голямо значение за поддържане вярата в правото и за изпълнението на правните задължения, че често се изтъква от видни представители на правната наука, че право без съдебна защита не може да съществува¹³. Тази мисъл психологически е напълно вярна. Правно преживяване, което не е свързано с представата, че правоимащият може да наложи зачитането на своето право, е лишено от присъщата му емоционална сила. Постепенно то избледнява в съзнанието на преживяващия го, за да изчезне напълно. Нищо не действа по-развращаващо върху народната душа от повтарящото се неизпълнение на правните задължения и безнаказаното потъпкване на субективните права. Такова състояние води до убиване на правното чувство у народа, намалява до неимоверност мотивационната сила на правните преживявания к бавно но сигурно превръща правния ред от жива психична

¹³ **Vierhaus.** Über die sozialen und wirtschaftlichen Aufgaben der Zivilprozessgesetzgebung (Sonderausgabe aus der Festgabe für Richard Koch). Berlin, 1903, с. 48.

действителност на доброволно изпълнявани правила в деспотична система от подържани със сила заповеди, които се крепят единствено върху страха к водят неизбежно към разложение и проваляне на обществения съюз.

Тъкмо тук се крие грамадното културно-възпитателно въздействие на правораздаването. То поощрява хората в правото и следователно подхранва силата на правното преживяване. То възпитава хората да се борят за своето право и да налагат неговото зачитане чрез ежедневно решение, а от друга страна култивира у гражданите добросъвестно изпълнение на тежките върху им правни задължения. Така правораздаването създава от отделния човек добросъвестния гражданин, като прави по-обществен индивида и насърчава взаимното изпълнение задълженията и неумолимото упражнене на правата.

И в това отношение българското правораздаване, установено след освобождението, е оказало и продължава да оказва своето голямо културно-възпитателно въздействие. Един от най-важните фактори при изграждане гражданското съзнание на българския народ беше нашето правораздаване. Родилното място на българския гражданин не е толкова публичните събрания, колкото българската съдебна зала, Там той се научи да се бори за защитата на своето право. Там той се научи да вярва, че правото може да възтържествува срещу неправдата. Българското гражданско, и особено българското административно правосъдие, имат, може би, най-важния и чувствителен принос при затвърдяване и оформяване образа на новия български граждани. В това отношение техните заслуги са неоценими.

III.

Изтъкнатите културно-възпитателни последици на правораздаването се пораждат от самия факт на неговото установяване и от начина на неговото функциониране. Те настъпват като резултат не на конкретния процес, а с оглед възможността на подобен процес. Извън тези последици, обаче, всеки конкретен акт на правораздаване има своите специфични културно-възпитателни въздействия, които са извънредно интересни и с които сега следва да се занимаем. Те представляват ядрата на културно-възпитателното въздействие на правораздаването.

Нормално, в основата на всеки процес лежи разногласието в правните убеждения на спорещите страни. Предмет на процеса са противоречивите правни убеждения на двете страни. Искът се явява като израз на процесуално- правното и материално-правно убеждение на ищеца, възражението – като израз на процесуално-правното и материалноправно убеждение на ответника. Предявявайки иска си, ищецът смята, че искът му е процесуално допустим и материално-правно основателен, предявявайки възражението си, ответникът счита, че то е процесуално допустимо и материално-правно основателно. Съдът е призван да провери, доколко изнесените от страните правни убеждения са правилни, Тази проверка се върши с оглед на действащото официално право, което с факта, че е прогласено за действащо, е въздигнато в единствен зачитан източник на правни убеждения. Правните преживявания, които не се опират на официалното право, а се изграждат върху обичайното или съсловно право или пък върху интуитивно-правните убеждения на спорещата страна, не се зачитат от държавната власт в лицето на съда.

Съдебната власт има тъкмо това високо държавно и социално предназначение да проверява съобразността на правните убеждения на спорещите страни с постановленията на официалното право. Тази проверка е двойка. От една страна, съдът проверява, дали са налице предвидените от действащото право релевантни факти. На

второ място, той проверява, дали правните убеждения на спорещите страни се изграждат върху представата за тези факти и дали имат това съдържание, което следва от съдържанието на действащото право. С оглед резултатите на тази проверка, съдът тържествено потвърждава тези правни убеждения, които се изграждат върху действително настъпили релевантни факти и които съответстват на съдържанието на действащото право, а тържествено отрича тези правни убеждения, които не намират опора било в изнесените в процеса данни, било в разпорежданията на официалното право.

По този начин, в областта на правните преживявания, съдебното решение играе било ролята на един факт потвърждаваща и следователно засилваща правното убеждение на спорещата страна, било ролята на един факт, разрушаващ досегашното правно убеждение на страната (на този, който се е считал собственик, съдът казва, че не е такъв), било най-после ролята на факт, който цели да създаде ново правно убеждение в съзнанието на спорещата страна, вместо предишното правно убеждение, което се цели да бъде разрушено (на този, който е смятал, че не дължи нищо, съдът казва, че дължи на ищеца една определена сума пари). Така съдебното решение се вмъква в душата на гражданина, въздействайки върху неговото правно съзнание, като потвърждава едни, разрушава други и създава трети правни убеждения. Страните предлагат на преценката на съда частица от своята душа – своето правно убеждение. Съдът се вмъква в душата на страните, чрез своето решение, и я преоформя, създавайки за нея един нов нормативен факт, чието мотивационно въздействие трябва да предопределя за в бъдеще поведението на страните в желаната от съда насока. Щом това е така, може да се разбере, колко голямо е културно-възпитателното значение на конкретния съдебен акт, на всяко съдебно решение.

Когато се разглежда културно-възпитателното значение на конкретния процес, трябва да се разграничат две хипотези. Едната хипотеза, при която страните спорят относно съществуването или несъществуването на *факти*, обуславящи пораждането, изменението или погасяването на съответните правни последици, като и съгласие относно съдържанието на тези последици. И другата хипотеза, при която страните спорят не само относно съществуването на юридическите факти, но и относно съдържанието на правните последици или само относно последното. В последния случай страните не разбират еднакво постановленията на действащото право. Докато в първия случай уеднаквяващата роля на съдебното решение се изчерпва с установяване на действителното фактическо положение и премахване на разноречието на страните относно този въпрос, във втория случай съдът има да уеднакви разбиранията на страните относно действащото право, като замести погрешното правно мнение с правилното разбиране на съответните постановления на действащите правни норми. Общото и на двата случая културно-възпитателно въздействие на правораздаване е уеднаквяване правните мнения на спорещите страни, чрез което се мотивират към взаимно съвпадаща дейности упражнение на правото в рамките на действително преживяваното задължение и изпълнение на задължението в рамките на действително приписваното право. По този начин се постига социалното равновесие между спорящите страни и се съдейства за осигуряване на социалния мир – най-важната придобивка на съвременната културна държава.

Културно-възпитателното въздействие на правораздаването при спор, който се ограничава само относно съществуването или несъществуването на релевантните факти, като страните са в съгласие относно съдържанието на прикрепените към тези факти правни последици, се изчерпва с току що изтъкнато уеднаквяване правните мнения на спорящите страни, както и с предизвиканото от него възстановяване на обществения мир.

Напротив, при процеса, в който страните спорят относно съдържанието на действащото право, т.е. относно съдържанието на хипотезиса на правната норма или относно съдържанието на диспозицията или и относно двете части на правната норма, културно-възпитателното значение на правораздаването надхвърля простото уеднаквяване правните мнения на спорещите страни. Чрез своето задължение да прилага действащото право, съдът се явява като един надзирател за верността на гражданите към официалния правен ред, а същевременно като един фактор за регулиране правните убеждения на гражданите в посоката, установена от действащото право.

Правното мнение на съда, или иначе казано, съдебното решение се изгражда върху постановленията на действащото право, по пътя на познатия съдийски силогизъма. Ето защо, съдът, вмъквайки своето мнение в правното съзнание на спорящите страни, вмъква чрез него в съзнанието на гражданите и постановленията на действащото право. Действащото право става психична реалност за съзнанието, което не го е разбирало или отричало, едва със съдебното решение. То започва да живее действителен правен живот във съзнанието на съответните лица, чрез намесата на съда. Затова се казва, че съдът е живият глас на закона, че съдебното право е животът на правото. Особеното, специфичното културно-възпитателно въздействие на правораздаването се крие именно в това вмъкване на действащото право в съзнанието на гражданите чрез съдебното решение. *По този начин правораздаването възпитава гражданите в духа на действащото право,¹⁴ приобщава ги с неговото съдържание, закрепостява неговите повели в народната душа, превръщайки ги в нейни съставки.* Колко необхватно голямо е културно-възпитателното въздействие на правораздаването в това направление, се вижда от обстоятелството, че духовното въздействие на конкретния процес съвсем не се ограничава със съзнанието на спряганите страни или със съзнанието на присъстващата публика. Всеки процес нормално е едно необикновено събитие в живота на отделния гражданин. То го вълнува, поставя в напрежение всичките му духовни сили, довежда понякога до крайност емоционалната му възбуда, с една дума обхваща и се налага на цялото му същество. Така се ражда нуждата да се сподели преживяването с хората, сред които спорещата страна живее. По този повод, воденето на процеса и особено съдържанието на съдебното решение стават достояние на неограничен кръг от лица, върху чийто съзнания то също така реагира, пораждайки едни или други правни преживявания. Достатъчно е в това отношение да си спомним за някои прочути съдебни процеси, които са създавали такава обществена възбуда, че са поставяли в опасност мира и спокойствието на страната. Освен това, важните и направляващи съдебни решения на висшите съдебни инстанции стават достояние на неограничен кръг от лица чрез многобройни частни и официални издания на тези решения, чрез критични бележки върху тях в правните списания, чрез правни съчинения и коментари. Ясно е, с други думи, че разглежданото културно-възпитателно въздействие на правораздаването надхвърля далеч рамките на конкретния процес, за да проникне и остави своите отражения в съзнанието на народа.

И колкото по-ново и по-чуждо за народната душа е създаденото от законодателя действащо право, респ. колкото по-чести са законодателните промени, толкова по-съществена и по-отговорна е културно-възпитателната задача на правораздаването. То трябва да внедри новото право в съзнанието на гражданите. То трябва да ги убеди в неговата справедливост. То трябва да свърже новото право с досегашните правни разбирания, там където подобна връзка е възможна. То трябва, от друга страна да се бори със старите правни разбирания, които винаги надживяват официалната отмяна на

¹⁴ Ср. **Vierhaus**. Цит. съч., с. 45, който цитира **R. Schmidt**. Allgemeine Staatslehre, Bd. I, S. 201.

старото право и със свойствения консерватизъм на правните преживявания създават най-голямата пречка за истинския психичен живот на новото право. Големата културна задача на правораздаването е да разруши старите правни разбирания, отречени от новото право, и да ги замести с нови правни убеждения, изградени върху новото право.

Може би в никоя друга страна описаното културно-възпитателно значение на правораздаването не е играло такава роля, както в нашата държава, защото рядко има друга държава, в която да е било скъсано по такъв рязък начин със старото право, чрез въвеждането на едно съвсем ново право, както това стана при организирането на новата българска държава. Родена върху пълното отричане на отоманското право, поставена в общността на европейските държави, стоящи неимоверно по-напред от нея, младата българска държава трябваше да догонва. Това бяха подбудите за пълното скъсване не само с отоманското право, но и с това народно обичайно право, което живееше в народната душа един естествен и здраво улегнал живот. Започна се бързо възприемане на отделни закони, заимствани при това не от една правна система, а от най-различни. В кратък период от време върху правното съзнание на българския народ се натрупа грамаден товар от нови закони, а българското правораздаване се изправи ненадейно пред една почти непосилна задача: да вмъкне това ново и чуждо на народната душа право в българското народно правно съзнание. Тази задача беше при това усложнена с необикновено честите промени на нашето законодателство – най-опасната язва на нашата законодателна политика. Въпреки всичко, българското правораздаване се справи с тази задача. Предимно благодарение на него, българското частно право, а и голяма част от българското публично право, специално наказателното, административното и процесуалното право, станаха част от съзнанието на голямото мнозинство от народа. С основание проф. Диков заявява, че заслугата за претопяването на изпърво чуждите и различни по произход правила в една наша правна система се дължи на първо място на нашето правораздаване.¹⁵ Чрез неговата дейност чуждите правила, заети от Франция, Германия, Италия, Русия, па и от много други страни, бяха внедрени в правното съзнание на народа и превърнати в частици от народната душа.

Като илюстрация на работата на нашите съдилища в това направление ще спомена някои цифри, дадени в Юбилейния сборник на Министерството на правосъдието. За 53-и години, за които се отнасят данните на съдебната статистика, българските околийски, преди това мирови съдии, са разгледали и решили към 19000000 дела, а българските областни съдилища – над 3000000 дела.¹⁶ От тази цифри могат да се извадят приблизителни заключения за броя на гражданите, които са участвали в процесите, водени пред българските съдилища, както и за колосалното културно-възпитателно въздействие на произнесените над 22000000 решения, определения и присъди.

IV.

Правораздаването възпитава гражданите в духа на действащото право. Това въздействие на правораздаването, обаче, не ни дава възможност да преценим неговата самостоятелна обществена полезност, с оглед на определени обществен идеал. Тази преценка ще зависи изцяло от обществената полезност или вредност на действащото право, което съдът прилага. В това отношение изпъква вторичното и зависимо положение на правораздаването спрямо действащото право. Ако съдът е верен

¹⁵ Д-р Л. Диков. Гражданско правораздаване. Сборник на Министерството на правосъдието. – 60 години българско правосъдие (1878-1941). С., с. 607.

¹⁶ Ср. Сборник на Министерството на правосъдието, с. 129.

тълкувател на действащото право и ако неговото решение е само едно конкретизиране волята на законодателя, очевидно е, че в зависимост от съдържанието на обективното право, което прилага, съдът ще се яви било като фактора на културния и обществен напредък, било като фактор за поддържане на културната и обществена назадничавости.

Социалното-прогресивно право, пионер на нови правни разбирания ще въздигне и съда във функцията на творчески орган – борец за ново правно мислене, за ново правно съзнание. При такава хипотеза ролята на съда ще бъде да разруши старите, регресивни правни убеждения, които страните идват, да защитават и да наложат чрез съдебното решение тържеството на новите правни разбирания, изградени върху новото право. Социал-реформаторската роля на правораздаването при подобна хипотеза е очевидна.

Но и обратното е също така възможно. Едно социал-регресивно право ще направи и от съда един фактор за поддържане на съществуващата културна и социална назадничавост. Ролята на съда, в такъв случай, ще бъде да убива със своето решение прогресивните интуитивни правни убеждения и гражданите и да възкресява в тяхното съзнание мъртвите вече правни вярвания. Друг е въпросът, доколко при описаната социал-психологична обстановка, която се ражда с необикновена емоционална сила новото право, съдът ще може да оправдае възлаганите му от официалното право надежди. Важното е, че със своите решения съдът ще се опитва да смути образуването и закрепването на новите правни убеждения и да продължи живота на умиращото право.

И така, при условие, че съдът не може да направи нищо друго, освен да приложи текста на закона, културно-възпитателното значение на правораздаването, с оглед на определен обществен идеал, е напълно обусловено от съдържанието на действащото официално право, защото това право предопределя съдържанието на съдебното решение. Съдът би могъл да играе самостоятелна културно-възпитателна роля, независима от културно-възпитателното значение на действащото право, само ако би се признало правото на съда да твори правни норми покрай, а понякога и въпреки постановленията *на официалното* право.

Тук засягам проблема за свободното съдийско творчество, който е едновременно проблем за рамките, в които правораздаването може да има самостоятелно културно-възпитателно въздействие, осмисляно и насочвано с оглед на оня обществен идеал, от който се вдъхновява съдията при постановяване на своето решение.

При разрешаване на този въпрос обикновено се изхожда от политически съображения и предпочитания. Може с основание да се каже, че привържениците на школата за съдийско творчество, което да е свободно и независимо от постановленията на действащото право, идеализират съда. Те смятат, че той ще мисли винаги по-прогресивно и по-справедливо от законодателя и за това искат да го освободят от тиранията на законодателната повеля и да му дадат възможност, чрез своите решения да насочва самостоятелно общественото развитие към социално и културно съвършенство.

Подобно идеализиране на съдебната власт, обаче, е много често исторически неоправдано. В много случаи законодателната власт се оказва по-прогресивна от съдебната. Достатъчно е, напр., да си припомним конфликта между председателя Рузвелт и Върховния американски съд. Така че не е изключено един консервативен съд, поучавайки се от възможността за свободно правоприлагане, да осуети прогресивните правни усилия на законодателя, като поддържа със своята съдебна практика старите правни убеждения. В подобен случай, макар и идеализиран като фактор на прогресивно правно и социално развитие, съдът ще се яви в ролята на произволна спирачка на

социалния и културен напредък на народа. Тази доста вероятна хипотеза трябва да се има предвид, когато се препоръчва да се признае на съда правото на свободно правоприлагане.

Нещо друго е, обаче, по-важно. Подобна неограничена власт на съда да постановява решения, въпреки разпорежданията на действащото официално право, се вижда отречена и от самата същност на правото. Присъщ на правото е стремежът към сигурен и общ за всички членове на правната общност позитивен шаблон, т.е. към сигурни, общи за всички граждани и съвпадащи по своето съдържание нормативни факти, с оглед на които гражданите да оформят своите правни убеждения. Този стремеж е една от проявите на общата тенденция на правото към унификация, към уеднаквяване правните убеждения на гражданите, чрез което се избягват естествено и непринудено социалните конфликти и се осигурява социалния мир¹⁷. Ако би се допуснало противоречие между нормативните факти по един и същи въпрос, би се осуетила по най-зловреден начин еднаквостта в правните убеждения на гражданите. Съобразно своите интереси, всеки би се позовавал на изгодния за него нормативен факт.

С тази дълбока нужда от съвпадане на нормативните факти, отнасящи до едни и същи въпроси, се обяснява степенуването по сила на отделните източници на правни преживявания. Конституцията е по-силна от закона, законът е по-силен от договора, от административния акт и от съдебното решение. Това степенуване става нужно, за да се разреши въпросът, на кой от тези нормативни факти трябва да се даде предпочитание, когато между тяхното съдържание съществува противоречие. От друга страна, съвпадането между нормативните факти се налага и от естествения стремеж да се опре правното преживяване върху няколко нормативни факти, та по този начин, с обединени усилия, да се постигне по-сигурното мотивиране на гражданите в духа на действащото право, т.е. по-сигурното пораждаване на желаното от законодателя правно убеждение в съзнанието на гражданите. Ако би се допуснало съдът да постановява решения, противоречащи на действащото право, биха се създали противоречиви нормативни факти. Вместо да се постигне затвърдяването на определени правни убеждения у гражданите, и би се постигнало точно обратното. Ще се разколебаят и ония правни убеждения, които уж са се породили в съзнанието на гражданите, въз основа на постановленията на действащото право. Вместо да отговори на своето най-високо културно и социално предназначение – да уеднакви правните мнения на спорещите страни – подобно съдебно решение ще предизвика в съзнанието на спорещите страни, пък и на останалите граждани, колебание и смут относно техните правни убеждения, както относно силата и значението на действащото право. Спечелилият процеса ще бъде склонен да възприеме съдебното решение като опора на своето поведение – напротив – загубилият процеса – ще продължава да се позовава на разпорежданията на официалното право, щом като те са били в негова полза. Конфликтът ще бъде толкова по-остър, защото към емоционалния бунт от незачитане на правото от страна на частното лице ще се прибави и негодуванието от незачитане на официалното право от страна на съда. Колко силна е тенденцията към еднообразен позитивен шаблон, към съвпадане на нормативните факти, се вижда от обстоятелството, че съдиите се опитват да се позовават на различни постановления на закона и тогава, когато издават най-смелите си решения: решенията, с които поправят някои несъобразности в законодателните изречения и решенията, с които запълнят празнините в правото.

Ето защо, никога правото на тълкуване и прилагане на закона от страна на съда

¹⁷ **Петражицкий.** Теория права и государства, т. I, с. 173 и сл.

не може да бъде схванато по начин, че да даде на съда възможност да постановява решения противни на ясното съдържание на закона. Съдът е длъжен да бъде верен на закона. Това задължение за верност към закона е тържествено прогласено в чл. 9 от Закона за гражданското съдопроизводство, който гласи: „Съдилищата са длъжни да решават далата, според точния разум на действащите закони. Ако тези последните са непълни, неясни или противоречиви, то постановяват решенията си според общия смисъл на законите. При липса на закон по дадена материя, те основават решенията си върху обичая, а при липса на такъв – върху справедливостта.“ Това законодателно постановление, което само по себе си е блестяща илюстрация на изтъкнатата по-горе тенденция на правото към съвпадане на нормативните източници, прогласява законодателя, като орган, който е натоварен нормално да провежда прогреса в правото. В тази насока съдът има по-ограничени, но затова пък напълно достатъчни възможности. Те очертават рамките, в които съдът може да правоприлага независимо от действащото право в което правораздаването упражнява своето самостоятелно и независимо от официалното право културно-възпитателно въздействие, Случаите, при които съдът може да правоприлага свободно и независимо от действащото право, са случаите на *празнини в правото*. В тези случаи, съдът, ръководен от своето чувство за справедливост, замества законодателя, като прогласява със своето решение тази норма, която той намира за справедлива. Не по-друго е според мен, положението и тогава, когато съдът решава съобразно общия смисъл на законите. Не някой друг, а самият съдия има да определи този смисъл на законите, и в това направление най-сигурен пътеводител ще му бъде неговото собствено разбиране за целесъобразност и справедливост. Не по-други са възможностите на съда и в случаите, когато той използва буквалния текст на законодателството изречение за да вмъкне в него едно съвсем ново съдържание, отговарящо по-добре на промените се обществени условия. Така нареченото тълкуване съобразно целта на закона и неговите обществени задачи, в повечето случаи не е *освен прикрито създаване на нови правни норми по юриспруденциален път*. Използва се разтяжимостта на думите, употребени в законодателното изречение, за да се вмъкне в тях съвсем по-друго съдържание от това, което е било имано предвид при създаване на закона.

Във всички тези случаи, освободен от ограниченията на законодателните схващания, съдът може да разгърне творческата си мощ и да създаде културни и високо-възпитателни норми. С чл. 9 ЗГС нашият законодател е дал на българското правораздаване широки възможности за самостоятелно културно-възпитателно въздействие, за самостоятелно и независимо от съдържанието на закона насочване на народната психика към по-съвършен културен и обществен живот. Заедно с това, обаче, той е възложил на нашето правораздаване и една отговорна културно-възпитателна задача. Предоставените на съда случаи за свободно правораздаване с пробен камък за творческите възможности на съда, за правилността на неговите правни и социални разбирания, за стойността на неговия правен и обществен идеал.

Един опит да се провери, доколко нашето правораздаване се е възползвало от дадената му от законодателя власт и доколко е отговорило на възложената му културно-възпитателна задача би ни отвел твърде надалеч. Тук се виждам, по необходимост, принуден да се огранича само с няколко примери.

В своята дългогодишна практика нашият Върховен касационен съд е създал, по пътя на чл. 9 ЗГС, редица норми с неоспоримо благотворно културно-възпитателно въздействие. Между тях ще изброя принципа на незаконното обогатяване, забраната да се злоупотребява с правото, правилото, че мъжът може да се ползува от имота на жена си за удовлетворяване нуждите на семейството, правилото, че бащата е длъжен да

възпитава децата си, че неграмотният не може да се задължава менителнично¹⁸. Във всички тези случаи нашият Върховен съд е постигнал откриването на справедливата норма, защото се е вдъхновявал не от защитата на егоистичните интереси на определени лица или групи, а от обществено-възпитателното значение на подлежащата на установяване правна норма¹⁹. Тъкмо с това искам и да завърша.

Правно-политически критерий при създаване на една норма не трябва да бъде личният интерес на този или оня индивид, на тази или онази обществена група. Търсенето на справедливата норма с оглед на защитаваните от нея интереси крие опасността да ни доведе до егоистични и антиобществени разрешения, спъващи мирното обществено съжителство. Напротив, съдът може да бъде винаги сигурен в успешното провеждане не своята самостоятелна културно-възпитателна задача по чл. 9 ЗГС, стига да въздигне като правно-политически критерий при търсене на справедливата норма не защитата на личния или групови интереси, а културно-възпитателното въздействие на търсената норма, или иначе казано: *обществената ползност на поведението, към което тя мотивира*.

¹⁸ Тези норми са посочени от г-н **Н. Н. Икономов**. Българската магистратура. – В: Сборник на Министерството на правосъдието, с. 224-215.

¹⁹ Същото не може, обаче, да се каже за нормата, установена от ВКС, според която определенията за издаване на изпълнителни листове въз основа на менителници и записи на заповед влизат в законна сила, ако длъжникът въ седмодневен срок от деня на призовката за доброволно плащане не предяви своите и не представи достатъчно обезпечение за предявеното срещу него менителнично вземане. Струва ми се, че тази норма има зловредни възпитателни последици. Тя изкушава държателите на менителнични документи към използването им като изпълнителен титул и тогава, когато материализираните в тези документи права са отдавна погасени. Тя изкушава даже към съставяне на лъжливи менителнични документи, защото е наистина твърде примамлива възможността да се постави отбраната на длъжника в зависимост от ликвидността на неговите средства и да се постигне едно влязло в законна сила решение само вследствие невъзможността да се даде обезпечение в седмодневния срок. По този начин, посочената норма вместо да мотивира гражданите към добросъвестно упражняване на правата, ги изкушава да предприемат недобросъвестни действия. От друга страна, като поставя защитата на правото на длъжника в зависимост от неговото материално положение, тя разрушава вярата в правото и поражда у длъжника озлобление и антиобществено настроение. С последното изменение на Закона за гражданското съдопроизводство от 2 април 1942 г. законната сила на определенията за издаване на изпълнителен лист въз основа на менителници и записи на заповед се премахна, като се дава възможност на длъжника с чл. 156-р да предяви правата си по исков ред, даже и след завършване на принудителното изпълнение върху неговото имущество въз основа на издадения изпълнителен лист. Тази промяна заслужава да бъде решително поздравена.